Jerzy Świdziński

Z dziejów badań nad literaturą polską w Związku Radzieckim

Studia Rossica Posnaniensia 11, 55-68

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

JERZY ŚWIDZIŃSKI
Poznań

Z DZIEJÓW BADAŃ NAD LITERATURĄ POLSKĄ W ZWIĄZKU RADZIECKIM

W piśmiennictwie naukowym, traktującym o początkach literaturoznawstwa radzieckiego, zwykło się podkreślać znaczenie Rewolucji Październikowej w powstaniu radzieckich badań literackich[1]. Nie pomniejszając roli roku 1917 w powstaniu nowego etapu w tamtejszej nauce o literaturze należy mieć na uwadze również fakt, iż wydarzenia Października nie tylko, że nie przerwały żywotności pewnych przedrewolucyjnych tradycji teoretycznoliterackich, lecz przeciwnie — zintensyfikowały ich przejawy. „Rewolucja Październikowa dokona wprawdzie historycznego cięcia w poprzek dziejów Rosji, otwierając i zamykając graniczne rubieże we wszystkich dziedzinach życia, więc także w sztuce, to jednak nowa, rewolucyjna literatura i sztuka (dodajmy — również jej myśl teoretyczna) będzie jeszcze przez dłuższy czas po przewrocie krystalizować się i dojrzewać w łonie starej, jeśli nawet często w opozycji do niej. Dopiero z przemieszania się jej wewnętrznych układów, z nowej chemii zmieniających się związków, z ewolucyjnych procesów powstaną po pewnym czasie nowe jakości."[2]

---

[1] Por.: H. Markiewicz, *Zakres i kierunki współczesnych badań literackich*. W: Główne problemy wiedzy o literaturze, Kraków 1965, s. 9 - 45; Г. Поспелов, *Методологическое развитие советского литературоведения*. W: Советское литературоведение за пятьдесят лет, под ред. В. Кулешова, Москва 1967, s. 7 - 125; Е. Смирнов, П. Шпагин, *Литературоведение*. W: Краткая литературная энциклопедия, т. IV, Москва 1967, s. 370 - 380; Г. Фридлендер, *Основные этапы советского литературоведения*. W: Советское литературоведение за 50 лет, под ред. В. Базанова, Ленинград 1968, s. 5 - 33; S. Morawski, *Z radzieckiej metodologii badań literackich*, „Pamiętnik Literacki" 1970, z. 3, s. 329 - 343; G. Porębina, *Kierunki metodologiczne we współczesnym literaturoznawstwie radzieckim*. W: Radziecka metodologia badań filologicznych po roku 1945. Literaturoznawstwo, pod red. autorki, T. 1, Katowice 1978, s. 9 - 22.

[2] A. Drawicz, *Literatura radziecka 1917 - 1967*, Warszawa 1968, s. 11.

To zrozumiałe, że wydarzenia nawet tak wielkiej miary, jak rewolucyjna zmiana struktury polityczno-społeczno-prawnej państwa nie mogły natychmiast wykreślić z jego życia szeregu problemów, które w spadku przekazała mu przeszłość.

Jedną z takich odziedziczonych spraw była tzw. kwestia polska. Wprawdzie dekret Rady Komisarzy Ludowych z 5 września 1918 r., anulując „traktaty i akty zawarte przez rząd byłego imperium rosyjskiego z rządami królestw pruskiego i imperium austro-węgierskiego, dotyczące rozbiorów Polski..."[3] uregulował ważny jej aspekt, a mianowicie suwerenność państwową Polski, to jednak problem Polski i Polaków nie zniknął ani z życia politycznego, ani z literatury, ani też z rosyjskiej świadomości społecznej[4]. I trudno się dziwić. Historia bowiem zbyt mocno powiązała i pogmatwała losy obu narodów.

Oto niektóre przejawy takich powikłań z przedednia rewolucji. „W okresie krachu iluzji narodnickich oraz narastania ruchów rewolucyjnych trwały gorączkowe poszukiwania nowych rozwiązań problemów nurtujących społeczeństwo rosyjskie. W tej atmosferze na stronice rosyjskich czasopism różnych obozów z całą żywiołowością powraca kwestia polska, ów — używając dosadnego określenia Michaiła Pogodina — ≫wrzód na ciele Rosji≪. (...) Rozważania nad kwestią polską ożywiły się u schyłku lat siedemdziesiątych XIX w. dzięki ugodowym tendencjom polskich sił liberalnych. Cenzura hamowała jednak możliwość powstania nowych koncepcji dążących do rozstrzygnięcia tego zagadnienia. (...) Dopiero w okresie rewolucji lat 1905 - 1907 kwestia polska staje się przedmiotem ożywionej polemiki i pociąga uwagę publicystów, polityków, ekonomistów, a postulaty dotyczące tej sprawy wchodzą do wszystkich ówczesnych programów politycznych. Na ten temat coraz częściej zabierają głos pisarze rosyjscy"[5].

W sprawę polską uwikłana też była ówczesna rosyjska Akademia Nauk[6]. Bowiem oprócz prac badawczych prowadzonych przez Rosjan (K. Biestużew-Riumin, I. Żdanow, W. Peretc, A Pypin, W. Łamański) swój wkład do nauki rosyjskiej wnieśli również liczni Polacy (W. Spasowicz, T. Zieliński, J. Baudouin de Courtenay, M. Sokołowski).

---

[3] В. Миско, *Октябрьская революция в восстановление независимости Польши*, Москва 1957.

[4] Por.: Z. Barański, *Obraz Polski i Polaków w rosyjskiej literaturze radzieckiej. 1917 - 1939*. W: Po obu stronach granicy. Z powiązań kulturalnych polsko-radzieckich w XX-leciu międzywojennym. Red. B. Galster i K. Sierocka przy współudziale A. Piorunowej, Wrocław 1972, s. 41 - 52; tegoż, *50 lat stosunków literackich polsko-radzieckich*, „Studia Rossica Posnaniensia" 1973, z. 5, s. 3 - 10.

[5] Z. Barański, *Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław 1962, s. 5 - 6.

[6] Por. F. Sielicki, *Rosyjska Akademia Nauk i jej związki z nauką polską*, „Slavia Orientalis" 1975, nr 1, s. 13 - 37.

Najbardziej jednak ewidentnym odbiciem sprawy polskiej w Rosji przed 1917 r. była prasa. „W 1910 r. 65% wszystkich czasopism polskich stanowiły tytuły nowe, powstałe w okresie czterech poprzednich lat, wskaźnik ten dla pozostałej prasy w Rosji wynosił 50,9%. Wzrost zaznaczył się głównie w prowincjonalnych miastach Królestwa, na ziemiach litewskich i ukraińskich. Powstały pisma polskie w Kijowie, znowu ożyły w Wilnie. W 1909 r. na ogólną liczbę 196 czasopism polskich w państwie rosyjskim, 175 przypadło na Królestwo, a pozostałych 21 na terytorium Cesarstwa. Na liczbę tę składało się 12 czasopism polskich ukazujących się w Wilnie, 5 w Petersburgu, 3 w Kijowie i jedno w Mińsku"[7].

Zasygnalizowane przykłady świadczą o niebywale mocnym osadzeniu „sprawy polskiej" w realiach dnia codziennego ówczesnej Rosji. Świadczą o nagromadzeniu się tak rozlicznych i skomplikowanych problemów, że nawet wybuch rewolucji nie mógł ich natychmiast rozwiązać. Liczba przebywających wtedy w Rosji Polaków — jak wynika ze Sprawozdania Komisariatu do Spraw Narodowościowych za okres 1 XI 1917 - 20 VI 1918 r.[8] — była zbyt duża (około dwu milionów), by kwestia polska mogła stracić w pierwszych dniach Października cokolwiek ze swej aktualności. Rok 1917 złagodził jedynie ostrość niektórych jej przejawów. Zresztą strategia rewolucyjna i głoszony przez nią program odnowy społecznej sprawiły, że wielu Polaków zaangażowało się czynnie początkowo w samej rewolucji, a później wraz z ludem rosyjskim tworzyło nową rzeczywistość[9].

Oczywiście liczby powyższej nie należy traktować tylko jako zwykłego wskaźnika statystycznego. Grupa ta bowiem, deklarując w działalności politycznej, społecznej i kulturalnej swą przynależność narodową nadawała specyficzny charakter ówczesnej „sprawie polskiej". Obok „zwartego środowiska politycznego polskiej lewicy, występującego aktywnie na terenie międzynarodowym, istniało w Rosji nie mniej żywe i ruchliwe polskie środowisko kulturalne, ulegające stałym przeobrażeniom. Skupiało ono zarówno parających się piórem działaczy politycznych, takich jak: Henryk Stein-Kamieński, Julian Leński, Tomasz Dąbal, jak i — w późniejszych latach — lewicowych pisarzy krajowych, szukających tu schronienia przed wyrokami sanacyjnych sądów (Bruno Jasieński, Witold Wandurski, Stanisław Ryszard Stande,

---

[7] A. Ślisz, *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915 - 1919)*, Warszawa 1968, s. 28 - 29.

[8] Informacja za: K. Sierocka, *Polonia radziecka 1917 - 1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, Warszawa 1968, s. 20.

[9] Por.: W. Tęgoborski, *Polacy Związku Radzieckiego. Ich pochodzenie, udział w Rewolucji Październikowej i budownictwie socjalistycznym. Szkic historyczno-opisowy*, Moskwa 1929; I. Spustek, *Polacy w Piotrogrodzie 1914 - 1917*, Warszawa 1966; *Księga Polaków, uczestników Rewolucji Październikowej*, Warszawa 1967; W. Najdus, *Polacy w Rewolucji 1917 roku*, Warszawa 1967.

Henryk Drzewiecki), jak wreszcie młodzież literacką debiutującą na łamach licznie wydawanych periodyków (...). Pisano i wydawano jak na ówczesne możliwości bardzo wiele. Redagowano liczne czasopisma zarówno literackie, jak i polityczne. Próbowano kręcić filmy polskie, opierając się na doświadczeniach i przemyśleniach reżyserów tej miary co Eisenstein czy Pudowkin. Zakładano teatry, z których dwa osiągnęły rangę państwowych teatrów polskich"[10].

A więc — jak widać — działalność wymienionych środowisk polskich w Związku Radzieckim była szczególnie intensywna. Ona też w znacznej mierze kształtowała w środowisku rosyjskim opinię o Polakach, ich historii, kulturze i sztuce.

Najbardziej widocznym przejawem życia Polonii radzieckiej było czasopiśmiennictwo. „W okresie 1918 - 1922 wszelkie periodyki, tak zresztą jak i wydawnictwa, nastawione były (...) na zaspokojenie potrzeb armii, a dopiero następnie zaplecza. (...) Pisma polskie w tym okresie można liczyć w dziesiątki, a nawet setki. (...) Były to przeważnie efemerydy, uzależnione od zmiennych kolei politycznych burzliwej epoki, powstające z dnia na dzień i nagle kończące swój żywot. Wydawane zarówno przez rewolucyjne organizacje polskie, jak i przez PPS, Narodową Demokrację oraz inne ugrupowania i stronnictwa; reprezentowały najważniejsze kierunki polityczne"[11].

Polonia radziecka również dużą wagę przywiązywała do produkcji wydawniczej. Z inspiracji oddziału polskiego przy Centralnym Wydawnictwie Ludów ZSRR wydano 54 książki w języku polskim, o łącznym nakładzie 1 106 750 egzemplarzy. W roku wydawniczym 1925/1926 opublikowano 92 pozycje o nakładzie 2 068 275 egzemplarzy. W latach 1926/27 wydawnictwa książkowe obejmowały 106 pozycji w ilości 2 627 875 egzemplarzy. W latach 1928/29 zauważa się dalszy wzrost edycji, lecz w wyniku błędnej polityki wydawniczej publikacje te rozmijają się z zapotrzebowaniem społecznym. Innych rzeczy oczekiwali czytelnicy, a co innego serwowała im redakcja. Ujawniają to zwłaszcza proporcje wydawnictw: 70% — poza podręcznikami — stanowiła literatura społeczno-polityczna, 15% — popularno-naukowa, 10% — beletrystyka i literatura dla dzieci, 5% — wydania różne[12].

Również jedną z wyróżniających się form działalności Polonii radzieckiej była dydaktyka szkolna. Wiązało się to z rządowym projektem zniesienia analfabetyzmu. Pracą oświatową zajmowała się głównie Centralna Sekcja Polska przy Komisariacie Ludowym Oświaty. Tu działali m. in.: J. Marchlewski, B. Budkiewicz, J. Leszczyński-Leński, S. Bobiński, S. Heltman.

[10] K. Sierocka, op. cit., s. 11 - 12.

[11] Ibid., s. 34. Zob. też: A. Ślisz, *Polska prasa komunistyczna w ZSRR w latach 1917 - 1927*, „Kwartalnik Prasoznawczy" 1958, nr 2, 3.

[12] Ibid., s. 41 - 42.

Oprócz szkolnictwa podstawowego i średniego Sekcja ta stworzyła również sześć placówek oświatowych wyższych. Przy Instytucie Oświaty im. Hercena w Leningradzie istniał Wydział Polski; w Moskwie — Wydział Polski Fakultetu Robotniczego im. Pokrowskiego i Komunistyczny Uniwersytet Mniejszości Narodowych Zachodu; w Mińsku — Katedra Języka Polskiego przy Białoruskim Uniwersytecie i Polski Sektor Białoruskiej Akademii Nauk (późniejszy Instytut Polskiej Kultury Robotniczej); w Kijowie — Polski Instytut Wychowania Społecznego. Również ożywioną działalność oświatową prowadziło polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Praca", kierowane m. in. przez E. Próchniaka, S. Heltmana, J. Leszczyńskiego.

Ważną, aczkolwiek trudną tu do zreferowania ze względu na ograniczoność miejsca, jest sprawa głoszonych przez Polonię radziecką poglądów politycznych, społecznych i literackich, zwłaszcza że wiązały się one w nierozerwalną całość: polityka miała normować kulturę, kultura zaś uzasadniać politykę. Dodatkową przeszkodą w szczegółowym omówieniu powyższego zagadnienia są także braki materiałowe. Istniejące artykuły stanowią zaledwie początek przyszłych badań. Mimo to pozwalają one na zasygnalizowanie rzeczy najważniejszych, tj. wskazanie głównych założeń ideowo-artystycznych[13].

Program polityczno-społeczno-literacki Polonii radzieckiej, nie był na przestrzeni lat 1917 - 1939 jednolity i nie zawsze uwzględniał te same problemy. Ewoluował wraz ze zmianami sytuacji historycznej, w której się Polonia znajdowała. Stanowił również wypadkową różnorodnych tendencji istniejących w łonie samej grupy. Dlatego też mówiąc o poglądach, teoriach i koncepcjach tego środowiska musimy uwzględniać określone okresy. Według K. Sierockiej — mamy ich trzy: 1918 - 1927, 1927 - 1935 i 1935 - 1939[14].

Okres pierwszy w działalności Polonii zaznaczał się dużym zaangażowaniem w sprawy rewolucji. W pracy organizacji i działalności piśmienniczej Polonia radziecka zwracała wówczas uwagę na konieczność zintegrowania wszystkich Polaków w celu stworzenia „nowej Polski". Widoczne to było zwłaszcza w tych kręgach polonijnych, które deklarowały w mniej lub bardziej oficjalny sposób swoją lewicowość.

Oprócz publikacji o charakterze czysto politycznym grupa ta wydała szereg utworów o tematyce rewolucyjnej (*Pieśni z 1905 i 1917 roku*, *Pieśń zwycięstwa*, *Pieśni walki*, *Szlakiem rewolucji 1917 - 1927* itp.), których auto-

[13] Por.: K. Sierocka, *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR* (*Kultura Mas 1929 - 1937*), Warszawa 1963; tejże, *Z problemów literatury polskiej w ZSRR w latach 1918 - 1939*. W: Z problemów literatury polskiej XX wieku, t. 2: Literatura międzywojenna, Warszawa 1965, s. 427 - 445; tejże, *Literatura nieznana. Poezja i proza polska w ZSRR w latach 1918 - 1939*, „Pamiętnik Literacki" 1967, z. 4, s. 403 - 431; tejże, *Polonia radziecka 1917 - 1939*, op. cit.; M. Stępień, *Zagadnienia literackie w publicystyce Polonii Radzieckiej 1918 - 1939*, Wrocław 1968.

[14] K. Sierocka, *Polonia radziecka 1917 - 1939*, op. cit., s. 34.

rami byli m. in. J. Leński (Elski), T. Radwański, H. Stein-Kamieński, H. Bobińska, S. Budzyński, S. Grabowski.

W publicystyce społeczno-literackiej Polonia radziecka akcentowała swoje poparcie m. in. dla działalności „Proletkultu". Oczywiście nie we wszystkich sprawach i nie zawsze jednoznacznie. Jeśli np. uznawała słuszność poczynań „Proletkultu" w zakresie polityki kulturalnej, to z dużą rozwagą i pewną rezerwą odnosiła się do proletkultowskiego sposobu rozumienia tradycji, roli „twórcy proletariackiego", czy zadań sztuki i nauki w społeczeństwie socjalistycznym. Również trudno dopatrzeć się w niej jakiejś wyraźnej aprobaty dla poglądów Pieriewierziewa, „Kuźnicy" czy RAPP-u.

Jak widać, Polonia posiadała swój własny program i pragnęła go samodzielnie realizować. „Środowisko polonijne uparcie poszukuje dla siebie odrębnego miejsca na zawiłej mapie różnych, często sprzecznych ówczesnych kierunków literackich. A jednocześnie (...) podejmuje próby określenia polskiej odrębności narodowej literatury polskiej w ZSRR, starając się przystosować radzieckie koncepcje estetyczne do osiągnięć rewolucyjnej myśli polskiej, do postępowej tradycji literatury i sztuki"[15].

Koniec lat dwudziestych i początek trzydziestych w działalności Polonii stał pod znakiem pewnego ożywienia organizacyjnego. Wiązało się to z przybyciem do ZSRR W. Wandurskiego, S. R. Standego i B. Jasieńskiego. Na łamach „Kultury Mas" pojawia się szereg artykułów poruszających ważne dla życia lewicy polskiej sprawy, jak: ocena dotychczasowej działalności, określenie miejsca i roli w społeczeństwie radzieckim oraz plany na przyszłość. Temu też celowi służył zwołany w 1931 r. w Mińsku pierwszy zjazd polskich pisarzy proletariackich, przebywających na terenie Związku Radzieckiego. Wkrótce jednak okazało się, że wiele omawianych na zjeździe problemów straciło na aktualności. Uchwała KC WKP(b) z 1932 r. „O przebudowie organizacji literacko-artystycznych", likwidując grupowość w życiu literackim włączyła poszczególne sekcje polskie WAPP-u i RAPP-u do powstałego wówczas Związku Pisarzy Radzieckich.

Wymieniony okres w życiu lewicy polskiej obfitował również w rozliczne napięcia, spory, a nawet tragiczne wydarzenia. Krytykowano wszystko i wszystkich; każda książka, każda wypowiedź prasowa rozpatrywana była z punktu widzenia prawomyślności. Z tych to więc pozycji rozprawiano się z przeszłością, atakowano swoich współtowarzyszy, dyskredytowano niektóre zjawiska literackie występujące w Polsce itd. Słowem w latach 1935 - 1939 daje się zauważyć pewien zanik literatury polskiej w ZSRR. „Wielkie dyskusje zostały (...) zamknięte, młodzi pisarze (...) podporządkowują się oficjalnemu wzorcowi literatury »socjalistycznej w treści i formie«. Zarówno proza, jak i poezja nasycona zostaje silnie treściami politycznymi. Ugruntowuje się

[15] Ibid., s. 82.

pojęcie »radzieckiego Polaka«, dla którego przeznaczona jest bieżąca produkcja literacka. Polskie wiersze czy fragmenty prozy ukazują się rzadko na łamach nielicznych pism wychodzących w języku polskim, zazwyczaj pojawiają się tam z okazji rocznic czy świąt państwowych, poza tym niepodzielnie panują przedruki z prasy radzieckiej oraz reportaże. W roku 1937 przestaje wychodzić „Kultura Mas", wraz z jej przymusowym zamknięciem kończy się właściwie literacka działalność Polonii"[16].

Omówione przykłady świadczą niezbicie o tym, że sprawa Polski i Polaków dawała znać o sobie w Związku Radzieckim na przestrzeni lat 1918 - 1939. Była ona też jednym ze źródeł zainteresowań radzieckich historią i kulturą kraju leżącego „po drugiej stronie granicy". Sprzyjał temu zwłaszcza fakt, iż wielu działaczy polonijnych bądź to utrzymywało bezpośredni kontakt z pisarzami i naukowcami radzieckimi, bądź też współpracowało z wieloma instytucjami i czasopismami radzieckimi. Oto np. po ukazaniu się rosyjskiego przekładu tomiku poetyckiego W. Broniewskiego, W. Wandurskiego, S. R. Standego i B. Jasieńskiego *Riewolucyonnaja poezija Polszy. Sbornik stichow* (Moskwa 1929) w prasie radzieckiej pojawiły się recenzje M. Żywowa, prezentujące czytelnikom radzieckim sylwetki polskich autorów (nb. M. Żywow był jednym z tłumaczy wymienionego zbiorku).

Prócz tego w prasie miejscowej pojawiło się wiele artykułów działaczy polonijnych, którzy informowali społeczeństwo radzieckie o ważniejszych wydarzeniach kulturalnych w Polsce (por. np. artykuł: A. Stawar, *Awtobiografija raboczego*, „Litieratura Mirowoj Riewolucyi" 1931, nr 8, s. 195, omawiający plon poznańskiego konkursu z 1921 roku na pamiętnik robotnika oraz charakteryzujący sylwetkę laureata J. Wojciechowskiego). Oni też byli autorami większości haseł w *Litieraturnoj encyklopiedii* (t. I - IX: 1930 - 1935, t. XI: 1939) o literaturze polskiej. Przykładów takich można by znaleźć o wiele więcej, ale nie o ilość tu przecież chodzi. Wymienione fakty wystarczająco ilustrują kierunki i zakres działalności popularyzatorskiej Polonii radzieckiej.

Dość ważnym źródłem zainteresowań radzieckich Polską były potrzeby natury politycznej. Wprawdzie traktat pokojowy z 1921 r. ustalał stronę prawną wzajemnych kontaktów, to jednak towarzysząca jemu atmosfera napięć i uprzedzeń zakłócała przez wiele lat możliwość unormowania stosunków korzystnych dla obu stron. Z tych też względów uwaga Związku Radzieckiego skupia się w pierwszym rzędzie na sprawie struktury państwowej Polski. Próbuje się określić typ i charakter państwowości polskiej, jej determinant historycznych, społecznych i prawnych. Tym też problemom poświęca się liczne publikacje historyczne i publicystyczne[17].

[16] Ibid., s. 63 - 64.

[17] Zob. odpowiednie pozycje w: И. Калоева, *Советское славяноведение. Литература о зарубежных странах на русском языке 1918 - 1960*, Москва 1963, nr 5677 - 6172.

W tym czasie wzrasta też zainteresowanie językiem polskim; w 1927 r. W. Nikołajew wydaje podręcznik do nauki języka polskiego, w 1931 r. wychodzi *Polsko-russkij słowar'* J. Krasnego. Jeśli zaś chodzi o piśmiennictwo artystyczne, to „literatura polska w latach 1928 - 1932 pod względem ilości wydań zajmowała kolejne miejsce bezpośrednio po literaturze Francji, Niemiec, Anglii, Stanów Zjednoczonych, a była na pierwszym miejscu spośród literatur słowiańskich. (...) Nie było wtedy w ZSRR dostatecznie kwalifikowanych tłumaczy z języka polskiego w dziedzinie literatury pięknej. Część tłumaczeń rosyjskich, jakie pojawiły się na rynku księgarskim w pierwszej połowie lat dwudziestych były to wznowienia z matryc zachowanych z czasów przedrewolucyjnych. (...) W pierwszym dziesięcioleciu porewolucyjnym ukazały się głównie utwory Orzeszkowej, Prusa, Sienkiewicza, Konopnickiej, Tetmajera, Niemojowskiego, Kadena-Bandrowskiego, Nałkowskiej, Dąbrowskiej, Struga i Żeromskiego. W latach trzydziestych rozpowszechniano najczęściej w ZSRR utwory Broniewskiego, Wasilewskiej, Jasieńskiego i in., lecz ogólnie nakład literatury polskiej zmniejsza się w tym okresie wyraźnie"[18].

Również w tym czasie w prasie radzieckiej zaczynają się pojawiać artykuły, noty informacyjne, reportaże itp. o Polsce i jej życiu polityczno-społeczno-kulturalnym. Oczywiście nie obyło się w nich bez pewnych przejaskrawień, schematyzacji i niesprawiedliwych ocen. Temat Polski i Polaków był jak na owe czasy wyjątkowo drażliwy, by można było oczekiwać jakichś w miarę stonowanych opinii. Zresztą sprawa Polski uwikłana w ówczesną politykę i ideologię narzucała wręcz „wojujące" sposoby wartościowania.

Szczególnie dużo miejsca problematyce polskiej poświęca literatura radziecka. Motywy polskie znajdziemy u W. Majakowskiego (*Okna Rosta*), D. Biednego (*Pomniki*), I. Babla (*Armia konna*), I. Erenburga (*Burzliwe życie Lejzorka Rojtszwańca*), M. Ostrowskiego (*Jak hartowała się stal*), I. Selwińskiego (*Panna Polska*) i wielu innych. W literaturze radzieckiej tego okresu „kształtuje się wówczas nowy (...) obraz Polski. Wycisnęła na nim swe piętno sytuacja historyczna, przepojona burzliwą atmosferą przemian społecznych i oczekiwań na nadciągającą rewolucję światową. W obrazie tym znika prawie całkowicie problematyka narodowa ustępując miejsca problematyce społecznej. Zamiast tradycyjnego pojęcia narodu polskiego jako zwartej masy scementowanej dążeniami narodowowyzwoleńczymi pojawia się schemat społeczeństwa rozdzieranego przez konflikty klasowe, w którym dwa przeciwstawne bieguny zajmują warstwy uprzywilejowane oraz masy pracujące. Poczucie więzi narodowej i tradycji historycznej oraz sprawa bytu państwowego nie odgrywały w tym okresie istotnej roli. Zgodnie z doświadczeniem pierwszych lat po rewolucji 1917 r. podkreślano często, że są to pojęcia obce ludziom pracy. Oczekiwano bowiem, że przybliżająca się rewolucja światowa zburzy wszelkie

[18] T. Agapkina, *Polonistyka w ZSRR*, „Ruch Literacki" 1974, nr 6, s. 339.

granice państwowe, zapoczątkuje nową erę ziemskiego związku republik socjalistycznych. Stąd też na czoło wysuwa się hasło solidarności klasowej i internacjonalizmu, pomijając motywy patriotyczne. W świadomości młodej republiki momenty narodowe utożsamiały się często z pojęciem nacjonalizmu i występowały jako relikty przeszłości, do których chętnie sięgają tylko warstwy posiadające, przesłaniające nimi własne interesy klasowe"[19].

Powyższe interpretacje spraw polskich w rosyjskiej literaturze radzieckiej uległy zmianie dopiero po roku 1945, kiedy to nastąpił nowy okres stosunków radziecko-polskich[20]. Wzrosła wówczas produkcja wydawnicza literatury polskiej, rozwinęła się działalność popularyzatorska.

Według ilości wydanych do roku 1965 książek autorów polskich pierwsze miejsce zajmuje H. Sienkiewicz — 92, w 22 językach, nakład 4 458 tys. egz.; A. Mickiewicz — 67 książek, w 12 językach, nakład 1 433 tys. egz.; B. Prus — 56 książek, w 10 językach, nakład 3 870 tys. egz.; S. Żeromski — 49 książek, w 8 językach, nakład 9 652 tys. egz.; E. Orzeszkowa — 45 książek, w 10 językach, nakład 2 213 tys. egz.; M. Konopnicka — 39 książek, w 7 językach, nakład 1 106 tys. egz.; W. Reymont — 34 książki, w 5 językach, nakład 1 070 tys. egz.; J. Kraszewski — 10 książek, w 5 językach, nakład 600 tys. egz. Z książek pisarzy współczesnych pierwsze miejsce zajmuje J. Tuwim — 22 książki, w 9 językach, nakład 1 256 tys. egz.; I. Newerly — 18 książek, w 11 językach, nakład 1 144 tys. egz.; L. Kruczkowski — 18 książek, w 7 językach, nakład 264 tys. egz.; S. Lem — 17 książek, w 6 językach, nakład 1 454 tys. egz.; W. Żukrowski — 11 książek, w 9 językach, nakład 332 tys. egz.; J. Iwaszkiewicz — 10 książek, w 4 językach, nakład 564 tys. egz.; A. Fiedler — 10 książek, w 4 językach, nakład 480 tys. egz.; J. Broszkiewicz — 7 książek, w 3 językach, nakład 380 tys. egzemplarzy[21].

---

[19] Z. Barański, *Obraz Polski i Polaków w rosyjskiej literaturze radzieckiej*, op. cit., s. 42.

[20] Ciekawie nie tylko z interesującego nas punktu widzenia przedstawia się sprawa zainteresowań radzieckich Polską w latach 1939 - 1945. I choć okres wojny nie sprzyjał prowadzeniu badań naukowych, to jednak w prasie radzieckiej pojawiło się wtedy wiele artykułów o literaturze polskiej. Szkoda, że jest to okres tak mało zbadany. Kilka powstałych na ten temat prac nie zapełni dokuczliwej luki w obrazie stosunków, nie tylko literackich, radziecko-polskich na przestrzeni lat 1917 - 1979. Oto niektóre z nich: M. Naszkowski, *Lata próby*, Warszawa 1967; M. Turlejska, *Prawda i fikcje. Wrzesień 1939 — grudzień 1941*, Warszawa 1966; H. Górska, *My samotni, zbłąkani ludzie...*, Warszawa 1967; S. Marczak-Oborski, *Teatr czasu wojny 1939 - 1945*, Warszawa 1967; Т. Агапкина, *О польско-советских литературных связях конца 30-х — начала 40-х годов*. W: Революционная литература Польши. Сборник статей, Москва 1969, s. 182 - 191; tejże, *Из истории польско-советских литературных связей конца 30-х начала 40-х годов XX в.* W: Польско-русские литературные связи, Москва 1970, s. 385 - 411; M. Pożarkas, *Stosunki Litwy Radzieckiej i Polski Ludowej*, Kaunas 1974, s. 74 - 103.

[21] Informacja za: H. Ziemcowa, *Polska literatura piękna w ZSRR*, „Literatura Radziecka" 1966, nr 7, s. 185 - 186. Z kolei wykaz Ogólnozwiązkowego Centralnego

Zainteresowania naukoznawcze literaturą polską pojawiły się w Związku Radzieckim wyjątkowo wcześnie, bo niemal tuż po wydarzeniach Października. Sprzyjało temu zwłaszcza istnienie jeszcze do późnych lat dwudziestych dwu uniwersyteckich katedr filologii słowiańskiej w Leningradzie i Moskwie, kierowanych przez N. S. Dierżawina i A. N. Seliszczewa. Także niemały udział w powstaniu słowianoznawstwa radzieckiego (również polonistyki) mieli badacze skupieni w Akademii Nauk: P. A. Ławrow, M. N. Sperański, W. G. Czernobajew, W. N. Korablew, K. A. Puszkariewicz, W. Winogradow[22].

Dużą rolę w propagowaniu literatur obcych, a szczególnie literatury polskiej odegrali: wspomniany już M. Żywow, M. Gorki i A. Łunaczarski. Ten ostatni był m. in. redaktorem i autorem wstępu do wydanych po raz pierwszy w Związku Radzieckim (r. 1929) *Utworów wybranych* (*Izbrannoje proizwiedienija*) A. Mickiewicza. Również duże zasługi w badaniu literatury polskiej mieli: R. Arski, W. W. Worowski, D. Zasławski, M. A. Ciawłowski i inni[23]. Ich prace dały właśnie początek naukowej polonistyce radzieckiej.

Z tego co powiedziano wyżej wynika, że polonistykę radziecką ukształtowały różnorodne źródła. Do najważniejszych jednak należą zjawiska polityczno-społeczno-kulturalne, jakie zrodziła rzeczywistość porewolucyjna. Ona też sprawiła, że pod koniec lat dwudziestych i na początku trzydziestych całe literaturoznawstwo radzieckie (w tym również i polonistyka) stanęło pod znakiem reorientacji wszystkich dotychczasowych sposobów jego uprawiania na metodologię marksistowską, co w myśl ówczesnych założeń teoretycznych miało prowadzić do materialistycznego opracowania zagadnień współzależności światopoglądu i metody twórczej, wyjaśnienia pojęcia metody, określenia klasowego stosunku do spuścizny kulturalnej, oceny twórczości rewolucyjno-proletariackiej oraz „wdrożenie" do praktyki artystycznej i naukowej teorii realizmu socjalistycznego. Z takim więc zasobem dyrektyw metodologicznych polonistyka radziecka rozpoczęła w 1945 r. współczesną fazę badań nad literaturą polską.

W pierwszym powojennym okresie, tj. w latach 1945 - 1956, polonistyka radziecka scala się organizacyjnie. W 1947 r. powstaje Instytut Slawistyki AN ZSRR, przekształcony w 1968 r. na Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki. Następnie w połowie lat pięćdziesiątych utworzono Wydział Krajów Demokracji Ludowej przy Instytucie Literatury Światowej im. M. Gorkiego.

Biura Bibliograficznego ujawnił, że do roku 1971 wydano w Związku Radzieckim 1266 tytułów z literatury polskiej w 38 językach i łącznym nakładzie 51,5 milionów egzemplarzy. Bliższe dane w: G. Martirosjan, *Polska literatura w Związku Radzieckim. Krótki przegląd bibliograficzny*, „Nowe Drogi" 1972, nr 12, s. 132 - 133.

[22] Informacje o badaniach nad literaturą polską wymienionych naukowców zawiera artykuł: В. Злыднев, *Зарубежная литература*. W: Советское литературоведение за 50 лет, op. cit., s. 355 - 356.

[23] Zob. odpowiednie pozycje bibliograficzne w: И. Калоева, op. cit.

Również w tym czasie rozpoczynają prace badawcze zespoły slawistyczne przy Instytucie Literatury Rosyjskiej (Puszkinskij Dom) w Leningradzie, w Kijowie — przy Instytucie Literatury AN USRR im. T. G. Szewczenki, w Mińsku — przy Instytucie Literatury AN BSRR im. J. Kupały. Także poszczególne uniwersytety — moskiewski, leningradzki, kijowski, lwowski, wileński podjęły studia nad literaturą polską. Na uwagę zasługują tu również wyższe szkoły pedagogiczne, które obok działalności dydaktycznej zajmują się także badaniami naukowymi. Dużą rolę w upowszechnianiu prac polonistów radzieckich odgrywa Komitet Slawistów, który prowadzi szeroką działalność wydawniczą i organizacyjną. To z jego inicjatywy odbył się w 1958 r. w Moskwie V Międzynarodowy Kongres Slawistów, on też przygotował szereg prac zbiorowych poświęconych Kongresowi VI — w Pradze i VII — w Warszawie[24].

Ciekawie wygląda rozmieszczenie wymienionych instytucji. Jedne skupiają się w ośrodkach centralnych — w Moskwie, Leningradzie, Kijowie, Mińsku, Wilnie, inne zaś w takich miastach, jak: Lwów, Żytomierz, Kiszyniów,Charków, Homel, Kowno, Grodno, Wołgograd, Tambow, Orzeł, Woroneż, Saratow, a nawet Władywostok. A więc sieć placówek naukowych, zajmujących się badaniami nad literaturą polską jest — jak na przestrzeń terytorialną Związku Radzieckiego — wyjątkowo duża i rozległa. Niemal w każdej części ZSRR (europejskiej i azjatyckiej) znajdują się ośrodki prowadzące działalność naukową i popularyzacyjną. To właśnie dzięki tym instytucjom literatura polska i wiedza o niej dociera niemal do najdalszych zakątków kraju.

Spośród całej rzeszy zatrudnionych w tych ośrodkach slawistów radzieckich, zajmujących się badaniami nad literaturą polską, na szczególną uwagę zasługują: I. F. Bełza, P. Bierkow, J. Bułachowska, W. Choriew, H. Cybienko, I. Gorski, A. Gribowska, N. Krawcow, S. Lewinska, A. Lipatow, S. Łanda, I. Łozynski, I. Miller, T. Motylowa, I. Narski, W. Obolewicz, A. Piotrowska, A. Pozdniejew, D. Prokofiewa, B. Rostocki, M. Rylski, A. Słobodska, B. Słucki, S. Sowietow, B. Stachiejew, J. Staniukowicz, F. Stiekłowa, L. Tananajewa, W. Timofiejew, A. Warinian, H. Werwes, W. Wiedina, W. Witt, M. Żywow. To ich prace w głównej mierze przyczyniają się obecnie do wzrostu zainteresowań naukowych literaturą polską w Związku Radzieckim[25].

[24] Por.: *Славянские литературы. VI Международный съезд славистов (Прага, август 1968). Доклады советской делегации*, Москва 1968; *Славянские литературы. VII Международный съезд славистов (Варшава, август 1973). Доклады советской делегаши*, Москва 1973.

[25] Szczegółowe informacje o wymienionych badaczach zob.: З. Стрекалова, *Советская полонистика за 10 лет. Обзор работ по польскому языку написанных в Советском Союзе с 1949 по 1959 гг.*, „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка" 1960, nr 5, 424 - 438; *Poloniści radzieccy*, „Literatura Radziecka" 1964, nr 7, s. 177 - 178; W. Witt, *Studia nad polską literaturą w ZSRR*, „Literatura Radziecka" 1966, nr 7, s. 172 - 176; С. Левінська, *Післявоенна полоністика на Україні*. W: Дружба та співробитництво народів України та Полші, Київ 1967; Д. Марков, *25 лет работы Института Славяноведения и Бал-*

Dotychczasowa działalność wymienionych instytucji i osób przyniosła już dość znaczne rezultaty. Daje się to zauważyć zwłaszcza w różnego rodzaju publikacjach wydanych na przestrzeni ostatnich trzydziestu kilku lat. Były to więc tzw. druki ciągłe: „Uczonyje Zapiski", „Kratkije Soobszczenija", „Naucznyje Zapiski", „Wiestniki", „Trudy"; czasopisma: „Sławianie", „Sowietskoje Sławianowiedienije" i wydawnictwa seryjne typu: „Sławianskij Archiw", „Literatura Sławianskich Narodow", „Sławianskaja Fiłołogija". W nich to bowiem zamieszczono większość prac poświęconych literaturze polskiej. Były to zarówno materiały o treści ogólnej, jak i szczegółowej, informacje bibliograficzne i lapidaria archiwalne, ujęcia syntetyczne i zarysy monograficzne, recenzje i głosy polemiczne, wreszcie komunikaty i szersze omówienia. Słowem, zaprezentowano w nich niemal wszystkie rodzaje prac naukowych.

Polonistyka radziecka będąc — jak już mówiono — częścią składową rodzimej filologii rozwijała się instytucjonalnie i metodologicznie pod wpływem dyscypliny nadrzędnej — rusycystyki. Stąd też chcąc dokładnie prześledzić dzieje jej konstytuowania się należałoby zająć się szczegółowiej, niż to jest możliwe w tym przeglądzie, historią poszczególnych dziedzin literaturoznawczych w Związku Radzieckim. Dopiero na tym tle można by precyzyjniej uchwycić wszystkie współzależności, jakie zachodzą między tymi naukami a ich dyscypliną „siostrzaną".

Również ważnym aspektem rozwoju polonistyki radzieckiej jest jej związek ze zjawiskami życia literackiego kraju. Bowiem rodzime dokonania artystyczne rzutowały w sposób dość znaczący na kształt i treść prowadzonych w Związku Radzieckim badań polonistycznych. Tu szczególnie daje się zauważyć duży wpływ krytyki literackiej, która była wyjątkowo silnym stymulatorem wszystkich poczynań badawczych.

Do rozwoju polonistyki radzieckiej przyczyniły się też w pewien sposób badania polskie. Większość prac z czasów przedwojennych poddano krytyce. Niektóre, zwłaszcza powstałe w kręgu krytyki lewicowej (Baczyński, Hoffman, Hopensztad itd.) zaakceptowano bądź zreinterpretowano, uzupełniając je nowymi treściami. Z prac powojennych polonistyka radziecka korzystała głównie z takich, które jednoznacznie deklarowały swoje powinowactwo z materializmem historycznym. Jednak po XX Zjeździe KPZR polonistyka radziecka złagodziła nieco ten wymóg i nawiązała do polskich badań bardziej „otwartych" na stare i nowe teorie.

W latach sześćdziesiątych podjęto szerszą współpracę z literaturoznaw-

---

канистики АН СССР, „Советское славяноведение" 1972, nr 1; E. Цыбенко, *Польская литература В Советском Союзе*, „Вопросы Литературы" 1977, nr 12, s. 187 - 210. Również w Polsce pojawiło się wiele artykułów o radzieckich badaniach nad literaturą polską. Wiadomości na ten temat można znaleźć w: *Bibliografia rusycystyki polskiej 1945 - 1975. Literaturoznawstwo* pod red. B. Białokozowicza, Warszawa 1976.

stwem polskim; w Polsce bawili poloniści radzieccy, w ZSRR — polscy. Wydano wspólnie lub na zasadzie wymiany kilka pozycji zbiorowych (np. *Riewolucyonnaja litieratura Polszy 20 - 30 godow*, *Literatura polska i rosyjska przełom XIX/XX wieku*), a także użyczono miejsca badaczom polskim w wydawnictwach radzieckich (np. hasła w encyklopedii literackiej autorstwa J. Krzyżanowskiego).

Jak z tego wynika polonistykę radziecką ukształtowały różnorodne źródła i inspiracje. One też, projektując dla niej różnorodny zespół oczekiwań problemowych i metodologicznych, określiły sposób i kierunki prowadzenia przez nią badań. Aby poznać te oczekiwania, aby sprawdzić jak zostały przez adresatkę spożytkowane, należałoby głębiej wniknąć w zasady i treść tworzenia przez nią wiedzy o literaturze polskiej. Rozpatrzenie zatem wspomnianych spraw pod różnymi kątami, np.: a) zasad syntetyzowania polskiego procesu historycznoliterackiego, b) sposobu rozumienia polskich prądów literackich, c) stosowania teorii wobec polskich gatunków literackich, d) rozumienia określonych osobowości twórczych, e) przyjętych metod badań związków interliterackich) pozwoliłoby nie tylko na uchwycenie stworzonego przez tę polonistykę „obrazu" naszej literatury, lecz również na określenie jego istoty.

Jest to jednak zadanie niewykonalne na kilku stronicach prezentowanego tekstu. Sprawę zatem należy odłożyć do sposobniejszej chwili, zwłaszcza że podjęty temat zakładał jedynie wskazanie źródeł, determinant i inspiracji, które sprawiły, że polonistyka radziecka stała się obecnie, w całym tego słowa znaczeniu, dyscypliną naukową, ukształtowaną organizacyjnie, metodologicznie i warsztatowo.

ЕЖИ СВИДЗИНЬСКИ

ОБ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЙ НАД ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

Резюме

Затронута в статье проблема исследований польской литературы в Советском Союзе — результат предпринятой автором попытки расширить о научный аспект диапазон компаративистских рассуждений о культурных связях между обеими странами. Сравнительные работы об этих связях, вышедшие в свет до сих пор, касались, главным образом, литературы, причем исключительно рецепционного или типологического аспектов.

В статье изучается проблема научной заинтересованности польской литературой в СССР. В ней упоминается о дореволюционных традициях, говорится о популяризаторской деятельности советской Полонии, указывается на потребености более общего плана, сигнализируются формы воздействия польского литературоведения.

Очерченная таким образом история советских исследований польской литературы, обнаруживает интересный процесс формирования советской полонистики, начиная со случайных, отдельных и частичных работ и кончая полноценной филологической дисциплиной, организованной институтски, методологически и текстологически.

ON THE HISTORY OF RESEARCH ON POLISH LITERATURE IN THE SOVIET UNION

by

JERZY ŚWIDZIŃSKI

Summary

The problem of research on Polish literature in the Soviet Union discussed in the article is the outcome of an attempt undertaken by the author at the enlargement of the scope of comparative considerations on cultural relations between both countries in the scientistic aspect. The hitherto comparative works on such relations were mainly concerned with literature, and in addition either in the receptive or in a typological aspect.

Meanwhile the author deals in the article with the problem of scholarly interests in Polish literature in the USSR. Thus the prerevolutionary traditions are mentioned here, the popularizing activity of the Soviet Polish colony is discussed, and the needs of a more general nature are indicated, the forms of influence of Polish theory of literature are signalized.

The history of Soviet studies in Polish literature thus outlined bring to light a particularly interesting process of formation of Polish studies in the USSR from sporadic and accidental, fragmentary works to a philological discipline in its own right, organized as far as institutions, methodology and materials are concerned.